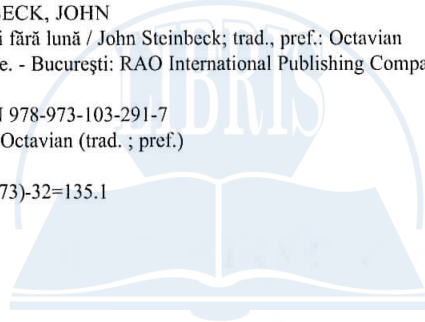

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
STEINBECK, JOHN

Nopti fără lună / John Steinbeck; trad., pref.: Octavian
Roske. - București: RAO International Publishing Company, 2007

ISBN 978-973-103-291-7
I.Roske, Octavian (trad. ; pref.)

821.111(73)-32=135.1

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda, nr. 117-119, București, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

JOHN STEINBECK
The Moon Is Down

© John Steinbeck, 1942

© Copyright reînnoit Elaine A. Steinbeck
Thom Steinbeck și John Steinbeck IV, 1970

© RAO International Publishing Company, 2004
pentru versiunea în limba română

2007

ISBN 978-973-103-291-7

ELOGIUL DEMOCRAȚIEI ÎN *NOPTI* *FĂRĂ LUNĂ* SAU DESPRE LITERATURĂ ȘI PROPAGANDA DE RĂZBOI

Destinul romanului *Nopti fără lună* se aseamănă izbitor cu cariera literară a romanului Marii Crize, *Șoareci și oameni*. Publicat în 1937, *Șoareci și oameni* are ca sursă de inspirație situația muncitorilor itineranți din anii 1930, vastul tablou social oferindu-i autorului motivele conflictului și configurația personajelor. Din perspectiva formei literare, cartea poate fi socotită un roman-piesă ori o piesă-roman, dramatizarea textului din noiembrie 1937 fiind o urmare firească a modului în care Steinbeck a construit acțiunea, împărțind-o în scene focalizate pe relațiile dintre personaje. Succesul de librărie –, cartea fusese deja comandată pentru un tiraj de 117 000 de exemplare înainte de a fi difuzată –, ca și cel de pe Broadway au impus ecranizarea romanului, în decembrie 1939 fiind lansat filmul cu același titlu în regia lui Lewis Milestone.

Romanul *Nopti fără lună* este inspirat din experiența țărilor aflate sub ocupație nazistă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La peste douăzeci de ani de la publicarea romanului, Steinbeck mărturisea, în articolul „Reflecții asupra unei eclipse

lunare“, publicat în *Herald Tribune Book Week* la 6 octombrie 1963, cum reușise să înțeleagă mai bine situația din țările ocupate, stând de vorbă cu refugiați din Norvegia, Danemarca, Franța, Belgia și Olanda. În cursul conversațiilor, cel puțin trei aspecte îi reținuseră atenția. Mai întâi, toate mărturiile confirmau existența unei mișcări de rezistență care își făcuse simțită prezența în țările ocupate fie prin acțiuni de sabotaj, fie prin operațiuni de propagandă antinazistă. Prin contrast, ocupația crease în fiecare țară o nouă tipologie umană, colaboraționistul, acel *quisling* care își oferea cu bunăvoință serviciile în schimbul unor favoruri imediate și consistente. În sfârșit, elementul comun al ocupației, indiferent de disponerea sa geografică, era caracterul restrictiv, rigiditatea regimului și severitatea pedepselor prin care autoritățile militare germane încercau să țină sub control teritoriile ocupate. Preluate de la refugiați, toate aceste informații vor coagula firul narativ și expresia caracterologică a personajelor din *Noapți fără lună*.

Când lucra la *Șoareci și oameni*, în aprilie 1936, Steinbeck îi explica agentului său literar că volumul pe care îl scria „nu este nici roman, nici piesă, ci un fel de roman care poate fi jucat pe scenă. Scris în forma unui roman, el este compus din scene care pot fi interpretate așa cum sunt“. Această caracterizare poate fi atribuită și romanului *Noapți fără lună*, ce pare să fi fost scris, după cum susține Alfred Kazin, anume pentru a fi interpretat pe scenă. Atunci când a fost prezentată pe Broadway, în aprilie 1942, piesa a respectat într-un totol structura romanului, fiind împărțită în opt scene, ce refac în oglindă cele opt capitole ale cărții. Personajele apar proiectate pe fundalul unei bătălii de idei, conflictul violent, caracteristic încheștărilor armate, fiind lăsat în afara scenei. Se poate spune că uneori părțile negociază, ajung la compromisuri sau chiar colaborează, intențiile juxtapunându-se promisiunilor, într-un joc scenic dominat de dialoguri scurte, susținute de o distribuție redusă. Ca și *Burning Bright (Flacăra vie)*, roman adaptat pentru teatru în 1951, *Noapți fără lună* se înfățișează ca „o dramă de idei, cu un minimum de acțiune pe scenă“. (John MacNicholas) Ambele piese suferă însă, după cum spune Warren

French, de aceeași limitare: personajele sunt construite după o schemă simplificator alegorică, la fel ca în moralitățile medievale.

Ca și în cazul romanului *Șoareci și oameni*, după piesă a urmat ecranizarea, filmul fiind produs în 1943 de Twentieth Century-Fox, cu Sir Cedric Hardwicke și Lee J. Cobb în rolurile principale. Ecranizarea se explică mai puțin prin succesul de librărie și mai degrabă prin nevoia de a impulsiona efortul propagandistic antinazist. Steinbeck s-a alăturat fără rezerve acestui demers în care erau antrenate vaste resurse umane și financiare, sub coordonarea unor agenții guvernamentale sau a unor servicii de informații. După apariția în martie 1942 a romanului *Noapți fără lună*, Steinbeck a fost numit consultant special al Secretarului pentru Apărare, în această calitate publicând la Editura Viking din New York volumul ilustrat *Bombs Away: The Story of a Bomber Team (Lansați bombele: Povestea unui echipaj de bombardier)*. În iunie 1943 va fi trimis corespondent de război pentru *New York Herald Tribune*. Implicarea lui Steinbeck în campania antinazistă datează însă dinainte de atacul de la Pearl Harbour. La 26 iunie 1940, Steinbeck a avut o întâlnire cu președintele F.D. Roosevelt. Trecuseră doar patru zile de la armistițiul semnat de Franța, prin care se consfințea succesul campaniei germane. În cursul întâlnirii, Steinbeck a arătat că în America Latină propaganda nazistă era extrem de eficientă. Doar o implicare mai energică a guvernului american ar fi putut contrabalansa influența ideologiei totalitare, susținea Steinbeck la acea vreme.

Fidel acestui principiu, autorul a colaborat cu două servicii de informații americane: Office of Coordinator of Information și Office of Strategic Services (OSS), ambele fiind conduse de colonelul William J. Donovan. În vara lui 1941, Steinbeck a discutat cu Donovan despre utilitatea unei cărți de propagandă care să fie expediată în țările ocupate de trupele germane. Inițial, romanul plasa acțiunea într-un orașel american, într-un cadru familiar lui Steinbeck. Autorul considera îndreptățită o astfel de abordare întrucât, spunea el, psihologia oamenilor în asemenea situații presupune un ridicat grad de universalitate. Unii, cei mai puțini, desigur, sunt înclinați să colaboreze cu ocupantul, dorind

putere absolută sau profituri materiale. Ceilalți, cei mai numeroși, rezistă mai departe, apărându-și principiile și demnitatea. Un alt serviciu coordonat de Donovan, Foreign Information Service, a respins însă manuscrisul lui Steinbeck, obiecția majoră fiind legată de localizarea acțiunii în Statele Unite. Atunci Steinbeck a decis să depășească impasul, plasând conflictul într-o țară fără nume, „rece și aspră precum Norvegia, ingenioasă și implacabilă precum Danemarca, rațională precum Franța“.

Ca în orice scriere propagandistică, titlul joacă un rol semnificativ, anunțând de la început orientarea autorului și tonalitatea întregului discurs. Trimiterea la replica din *Macbeth*, din actul II, scena 1, când Banquo, în curtea castelului căpeteniei scoțiene, îl întreabă pe Fleance: „O fi târziu, băiete?“, acesta răspunzând: „N-am auzit bătând. Apune luna“, are menirea de a instala cititorul în atmosfera sumbră, apăsătoare a ocupației străine. Noaptea crimei din *Macbeth* transmite romanului lui Steinbeck spaimile nevăzutului, de care nici cei mai puternici stăpâni ai lumii nu sunt scutiți. La fel de potrivite pentru atmosfera romanului sunt și cuvintele rostite de însuși Macbeth, înainte de săvârșirea îngrozitoare a crimei: „Pământule, tu trainic și temeinic, / Să n-auzi pașii mei ce cale iau / De teamă ca nici pietrele din tine / Să nu-ți șoptească încotro mă duc, / Să tulbure fiorul crunt al clipei, / Atât de potrivit acestor nopți“.

Nu numai locul acțiunii rămâne nenumit în *Nopți fără lună*, ci și identitatea ocupantului. Deși scrisă ca o carte de propagandă, în *Nopți fără lună* cititorul nu va găsi niciodată numele lui Hitler sau cuvântul „nazist“. Într-adevăr, colonelul Lanser, comandantul trupelor de ocupație, evocă amintiri din Franța și Belgia din Primul Război Mondial, dar niciodată ascendența sa nu este asociată Germaniei. Steinbeck și-a susținut în felul acesta aspirația spre universalitate, punând într-o carte de propagandă reacțiile previzibile ale unei populații educate în spirit democratic sub impactul unei ocupații militare în spatele căreia se află o ideologie totalitară. Însă probabil că tocmai această universalizare a protagoniștilor a iritat cel mai mult critica americană a vremii. La data apariției, în martie 1942,

perspectivele aliaților nu erau dintre cele mai optimiste. În Oceanul Pacific ofensiva japoneză avansa neconținut, cucerind insulă după insulă, în timp ce campania germană din Răsărit nu anunța încă marele eșec de la Stalingrad. Pe acest fundal, publicul aștepta o condamnare fermă a naziștilor, în maniera în care propaganda britanică descriese barbariile „hunilor“ în Belgia în timpul Primului Război Mondial.

Cei mai vocali critici în campania de contestare a romanului s-au dovedit a fi Clifton Fadiman și James Thurber, care au denunțat blândețea tonului în descrierea ofițerilor germani. Într-un moment când soldații americani mureau pe front luptând împotriva forțelor Axei, un demers ce permitea nuanțe, subtilități, concesiile era considerat ca nepatriotic, militarii germani apărând în romanul lui Steinbeck ca persoane binevoitoare, civilizate. De asemenea, i se reproșa lui Steinbeck că, prin configurarea unui conflict care rămânea în sfera ideilor, ar fi putut să sugereze că forțele democrației sunt menite să învingă în orice condiții, presupuziție periculoasă într-un război care antrena nu numai un mare număr de țări, ci și o complicată infrastructură militară și industrială. O asemenea viziune, comentau criticii, denota nu numai lipsă de realism, ci și o naivitate primejdioasă pentru un scriitor care susținea cauza democrației. De altfel, tonul cinic, pe alocuri demoralizant, din discursurile ofițerilor germani putea pune la îndemâna cititorului chiar și o cheie de lectură antimilitaristă a întregului roman, ceea ce, din punct de vedere propagandistic, putea fi socotit un eșec absolut. Nu poți să pretinzi combatanților din țările ocupate sacrificii și mobilizare exemplară, inoculându-le în același timp ideea că sacrificiul într-un război este la fel de absurd ca războiul însuși.

Deși critica a descris romanul drept o carte scrisă „la indicația OSS, cu scopul de a veni în sprijinul mișcărilor de rezistență din țările ocupate din Europa“ (Frank William Watt), Steinbeck nu și-a propus să înfățișeze, ca într-un jurnal de actualități sau într-un film de propagandă, ororile războiului, „bestiile“ naziste. Ofițerii însărcinați cu administrarea teritoriului ocupat nu apar ca figuri schematizate, conform unei viziuni antitetice, fundamental

sub lovitura de târnăcop a unui miner, spulberă aura eroică a marilor campanii la care ofițerii superiori sunt chemați să participe, uneori cu prețul vieții.

Nici locotenentii Prackle și Tonder nu aduc mai multă substanță idealului marțial pe care o mare armată de ocupație ar fi trebuit să-l întruchipeze. Cei doi traversează pe rând crize emoționale, iar tânguiriile lor după permisiu în țară sau iubite imaginare arată limitele educației militare. „Erau niște tineri sentimentali, izbucneau repede în plâns ori se lăsau cu ușurință pradă mâniei.“ În ochii acestor personaje, războiul apare și mai inconsistent, „o plăsmuire în care nimic nu era real... un joc. Ei aveau arme puternice și planuri minuțioase, iar dușmanul era dezarmat și fără nici un plan. Nu suferiseră nici o înfrângere, iar pierderile fuseseră neînsemnate“. Prinși între o dragoste nedeclarată și un război romanțat, aceste triste figuri ar fi trebuit să poarte armata din victorie în victorie. Uneori Tonder „recita în șoaptă versuri albe unor doamne brune care nu exista decât în închinarea sa. Visa să moară pe câmpul de luptă, cu părinți îndurerăți undeva în fundal, și cu Conducătorul, neînfricat dar trist, la căpătâi“.

Caricatura ofițerului devotat este căpitanul Loft, expresia desăvârșită a oportunismului militar, un om convins că „soldatul reprezintă cea mai înaltă treaptă a evoluției viețuitoarelor de pe Pământ. Dacă mai rămânea loc și pentru Dumnezeu, atunci acesta nu putea fi decât un general în retragere, venerabil și cu păr cărunt, trăind printre amintirile bătrânilor de odinioară și punând coroane la mormintele locotenenților săi de câteva ori pe an“. Dintre toți ofițerii descriși în roman, Loft se remarcă prin convingerea cu care susține că represiunea va îngenuchea definitiv orice rezistență.

Singurul care înțelege natura mecanică, absurdă a războiului este colonelul Lanser. „Ascultă ce-ți spun. Sper că vei pricepe“, se adresează el locotenentului Prackle, încercând să-l trezească la realitate. „Nu mai ești om. Ești militar. Nu are importanță dacă te simți bine sau nu, fiindcă viața dumitale nu contează, domnule locotenent. Dacă vei supraviețui, vei avea amintiri. Doar cu atât

vei rămâne. Deocamdată trebuie să execuți ordinele pe care le primești. Cele mai multe dintre ele vor fi neplăcute, dar asta nu te privește pe dumneata. N-are rost să-ți ascund adevărul, domnule locotenent. Ar fi trebuit să vă educe în acest spirit, și nu să vă spună că veți fi primiți cu flori. Ar fi trebuit să vă clădească sufletul pe adevăruri, și nu pe minciună.“

Dar nici manifestarea rezistenței împotriva trupelor de ocupație nu dobândește mai multă substanță. Întreaga operațiune cu parașutarea batoanelor de ciocolată și a tuburilor de dinamită pare mai curând un exercițiu de pe un poligon de antrenament decât o acțiune menită să submineze forțele invadatoare. *Nopti fără lună* nu dezvoltă, asemenea lui Vercors în *Liniștea mării*, o psihologie a rezistenței bazată pe acțiune armată și pe consemnul clandestinității. Împotrivirea fermă are loc doar în sfera ideilor, confruntările directe fiind mai curând întâmplătoare sau ținând de temperamentul localnicilor. Prima victimă din rândul trupelor de ocupație, căpitanul Bentick, este lovit din greșală de unul dintre muncitorii angajați la mina de cărbuni. „Eram furios, explică Alexander Morden la proces. Îmi ies repede din fire. Îmi spunea că trebuie să muncesc. Așa că am văzut negru înaintea ochilor. Pe urmă l-am lovit, cred că l-am lovit cam tare. Dar nu pe el voiam să-l lovesc, spuse Alex arătând spre Loft. Pe el am vrut să-l lovesc, da, chiar pe el.“ Steinbeck nu a dorit să concentreze atenția cititorului asupra unui conflict deschis, ca în *Bătălia*, roman al luptei de clasă, sau ca în *Fruitele mâniei*, o frescă a marilor dislocări sociale, unde cele două tabere sunt puse față în față într-o confruntare dramatică. Poate și din acest motiv unii critici au observat malițios că tot ce se întâmplă mai important în *Nopti fără lună* se desfășoară în afara scenei, fiind relatat prin filtrul mărturiilor.

Dacă mentalul rezistenței este configurat aproape în exclusivitate în plan retoric, figura colaboraționistului se conturează pe un fundal psihologic motivat. Corell, negustorul cunoscut de toată lumea din orașelul de coastă, își oferă serviciile trupelor de ocupație, organizând chiar în ziua debarcării un concurs de tir pe colinele din afara localității, la care ar fi trebuit să participe toți

soldații din garnizoana locală. Convins că se află de partea învingătorilor, Corell se prezintă ca un om cu principii ferme și, în consecință, pretinde respect concetățenilor și trupelor de ocupație: „Am și eu convingerile mele. Merit să fiu respectat... Sunt și eu soldat ca toți ceilalți. Doar că nu port uniformă“. În timp ce primarul Orden, reprezentantul guvernării democratice, emite sentințe despre rosturile guvernării, sensurile individualismului și valoarea demnității umane, iar colonelul Lanser vorbește despre povara războiului, Corell are veleități de conducător. Nu numai că nu este copleșit de rușine după ce își trădează țara și provoacă moartea unor concetățeni, ci solicită și sprijinul necondiționat al ocupantului, garantând cu prezența sa liniștea și stabilitatea în teritoriile controlate de trupele străine. Ocolind autoritatea colonelului Lanser, colaboraționistul Corell comunică direct cu cartierul general, trimițând rapoarte, transmitând recomandări și așteptând instrucțiuni precise. Obiectivul său este îndepărtarea primarului Orden din funcție, preluarea puterii și administrarea orașului, sub controlul autorităților militare. Clamându-și energic pretențiile în fața unui comandant tot mai copleșit de provocările ocupației, Corell configurează un portret credibil, rezonant cu realitatea din țările aflate sub ocupație germană în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În timp ce simbolurile democrației, primarul Orden și doctorul Winter își consumă partitura în discursuri despre dimensiunea conștiinței civice, Corell trăiește pentru sine visul măririi, într-o lume din care valorile morale au fost alungate prin trădare și violență. Dacă Orden se pregătește să iasă din scenă perorând pe o temă din *Apologia lui Socrate*, Corell se apropie de ținta mult râvnită: puterea absolută.

Deși Corell rămâne unul dintre cele mai consistente personaje din acest roman, populația din țările ocupate a preferat să vadă în *Nopti fără lună* un elogiu adus demnității umane. În condiții excepționale și în ciuda tuturor restricțiilor, cartea a fost tradusă într-un timp scurt, iar răspândirea romanului ar putea alcătui scenariul unui film despre rezistență la fel de captivant ca însuși romanul lui Steinbeck, după cum subliniază Donald V. Coers în

prefața la ediția Penguin. Versiunea în limba norvegiană a fost realizată în Suedia de Nils Lie, un exilat care lucrase înainte de invadarea Norvegiei pentru Editura Gyldendal. Tipărită pe coală subțire, cartea a fost trecută clandestin în Norvegia sau parașutată din avion. Alte exemplare au fost trimise cu trenul, pe rute obișnuite, acceptându-se riscul controalelor la frontieră. Grupurile de rezistență din Norvegia au preluat sarcina distribuirii romanului în interior, mii de exemplare ajungând la cititorii din Norvegia. William Colby, viitorul director al Agenției Centrale de Informații sub președinții Nixon și Ford, a participat în primăvara lui 1945 la o acțiune specială în Norvegia, coordonată de OSS. Familiarizat cu romanul lui Steinbeck încă din 1942, Colby a rămas surprins să constate la fața locului lucruri pe care autorul le intuise, în absența unui contact direct cu realitățile regimului de ocupație. Mai târziu, critica norvegiană a elogiat capacitatea lui Steinbeck de a înțelege „sentimentele, problemele, speranțele și suferințele“ unei națiuni, scriind o adevărată „epopee a rezistenței norvegiene“. În semn de prețuire, Steinbeck a primit în 1946 Crucea Libertății „Regele Haakon“.

O istorie dramatică a avut difuzarea romanului în Danemarca. Versiunea în limba daneză a fost realizată într-o singură săptămână de doi studenți la Drept, Jorgen Jacobsen și Paul Lang, care au răspuns în acest fel unei solicitări venite din partea unui grup de rezistență intitulat Studenții Danezi. Traducerea a fost după aceea încredințată mai multor tipografii, cea mai activă fiind cea deținută de Morgens Staffeldt, un librar din Copenhaga care avea legături cu rezistența daneză. Sediul librăriei se afla la parterul clădirii care adăpostea sediul Gestapoului din Copenhaga. Chiar în această clădire, Staffeldt a șapirografiat 15.000 de exemplare din romanul lui Steinbeck, care au fost plasate mai târziu, prin intermediul studenților din rezistență, în librării, la bănci sau la companii de transport maritim, unde clienții de încredere primeau câte un exemplar. Cererea a fost însă atât de mare, încât unii cititori au multiplicat volumul, pe riscul și pe cheltuiala lor, difuzându-l mai departe.